

РЕЦЕНЗИЯ

ОТ ПРОФ. Д.Ф.Н. АЛЕКСАНДЪР ТОДОРОВ АНДОНОВ ЗА
ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД НА АМИР МУСТАФАЙ НА ТЕМА
„КЪСНО-МОДЕРНАТА НОРМАТИВНОСТ И ТРАДИЦИОННАТА
СОЦИАЛНА ДЕЙСТВИТЕЛНОСТ: ИНТЕРКУЛТУРНИТЕ ОТНОШЕНИЯ
НА БАЛКАНИТЕ И ДУХЪТ НА ИНТЕГРАЦИЯТА В ЕС“

Колегата Амир Мустафай е гражданин на Бивша Югославска република Македония. Завършил е бакалавърска степен по икономика в Университета на Прищина (Косово) през 2005 г. и магистърска степен по международни отношения през 2012 г. в Югоизточния европейски университет в Тетово. Работил е като банков служител в Райфайзен банк Прищина, Косово 2004-2005 г. и като ръководител на счетоводен отдел към Ecolog International в Дубай 2006-2007 г. Понастоящем работи като координатор на проекти (от 2011 г.) в Института за политически и международни изследвания в Скопие и като асистент на Генералния секретар и Одитор на вътрешното качество на Югоизточния европейски университет в Тетово /като организатор на работата на офиса/, но участва и в курсовете за подготовка и обучение на академичния състав .

Амир Мустафай е зачислен като редовен докторант към Философски факултет, катедра „Философия“ по професионално направление 2.3. Философия (философия с реподаване на английски език).

Дисертационният труд е в обем от 280 страници, които са структурирани като Увод, четири глави, Заключение, Библиография и Бележки. Уводът с четирите глави и заключението заемат 226 страници. Библиографията включва 194 цитирани източници, от които на английски-148 бр., албански-19 бр., македонски-20 бр., останалите са на сръбски и турски езици, и заедно с бележките заемат 64 страници.

На стр. 4 от Увода на дисертационния труд Амир Мустафай е записал текста: „Районът (на Балканите - А.А.) и хората в него трябва да дишат свободно между (и да съществуват съвместно с) традицията и модерността...“ Тази образност изразява по много точен начин проблемите, с които се занимава дисертантът.

Текстът на дисертацията е написан задъхано, четете се по същия начин. Такова е реалното състояние на Балканите - напрегнато. Не става въпрос само за междудържавни, етнически и религиозни отношения. Ако съдим по положението в България, това е характеристиката на социалните отношения в региона въобще. Няма как такива отношения да се разглеждат с безразличие. Трябва обаче да се намерят сили да се поеме цялото смислово и емоционално бреме на реалността - такава каквато е, за да се извърши преодоляването на това състояние.

Дисертантът Амир Мустафай има смелостта и силите да подходи към наличното състояние на Балканите с разума и компетентността на съвременните философски постижения. Това е голяма заслуга, според мен. В автореферата са разписани „Общи положения“, които разглеждат значимостта на темата на дисертационния труд, състоянието на изследвания проблем, целта и основните задачи на изследването както и подхода и методите на изследване. Този текст трябва да се има предвид при разглеждането на общата разработка по темата.

В „Цел и основни научни задачи“ от „Общи положения“ колегата Мустафай изтъква „несъответствието между концепциите за традиционната социална и политическа идентичност на Балканите и съвременната наднационална политическа идентичност на ЕС“. Затова и важен аспект на „дисертацията е да се подчертаят социалните и политически посоки, които поемат балканските държави в процеса на интегриране в *ценностите* и *нормите* на Съюза“. Този процес е „предшестван от редица правни, политически, икономически и

административни реформи“, които в дисертацията се наричат „интеграция в нормативността на Съюза“.

Така формулирани, целите и задачите на дисертационния труд се фокусират върху несъмнено съществени проблеми от съвременното битие на обществата на Балканите и заедно с това на Европейския съюз.

Преценявам като несъмнен успех на дисертанта и научния му ръководител избора на темата и обсъжданите въпроси. Наистина това е проблематика, която излиза отвъд обособените рамки на философските изследвания, но затова пък показва възможностите на философията да допринася за успешното решаване на важни съвременни социални проблеми.

Както е отбелязано в „Теоретичен подход и методи на изследване“ от „Общите положения“ на автореферата, дисертацията си служи с теоретичните резултати от изследвания на „философията, социологията, културологията и политиката“, като ги свързва синтетично за проучването „на възможностите и социално-политическите последици от интеграцията на Западните Балкани в институционалните структури на Европейския съюз“.

Четирите глави на дисертационния труд са посветени на проблемите, както следва: В първа глава, която е наименована „Балканите и интеграцията в ЕС: Исторически, политически, културни тенденции“ се отбелязва, че Балканите дълго време са носили отговорността и са подхранвали умението за съвместно общуване между културите на различните народи на полуострова. На Балканите има разнообразие на история и менталност, според дисертанта, което е нетипично за историческото създаване на културната идентичност (Стр. 23). Според Мустафай Балканите са привързани към миналото и са „еднакво интуитивно отнесени към бъдещето“ (Пак там).

Отбелязва се също, че има автори, които са скептични относно приложимостта на либералните идеи в региона. На Балканите, според

дисертанта, тежи петното, изразявано с термина „балканизация“ – разбира се като характеризираща: “ жестокоост, варварство, разправии между малки държави, етническа нетърпимост, религиозна стигматизация, себеотричане, колективна политическа апатия, социална деформация, до стратегическа контара-култура (цитира се А. Кьосев за термина)“ (Пак там, 27 стр.).

Заедно с това се приема, че „интеркултурното самосъзнание на балканските народи е установило конструктивна съвместимост на основата на умение за търпимост между различните етноси, религии, цивилизации и култури на полуострова“. Според автора Византия дава на Балканите „политическия човек“, докато исляма му дава „своя универсален дух на религиозното чувство“ (Пак там, стр. 33).

С установяването на националните държави и обстоятелството, че „една четвърт от населението на Балканите остава извън "родината", се създават възможности за изкривяване на „ценността на общността“ (и общността на ценностите) под въздействието на „различни видове натиск, упражняван срещу определени културни идентичности“. Според автора „се създава двоен стандарт при разглеждането на интеркултурното и междуетническото осъзнаване, стигматизирайки *другия* като "този, който заплашва съществуването", а от друга страна, третирайки *Аз-а* като виктимизиран и непогрешим, или, ако използваме езика на идеологията – едно самосъзнание с чиста етническа, културна или религиозна определеност“ (Пак там, стр.40). Зараждането на подобна ксенофобия е трансформирала по-голямата част от идентичностите на полуострова: етническата принадлежност, религията и културата (като напр. езици, обичаи и народни традиции) и по-нататък е профанирала интеркултурното самосъзнание – което и представлява най-голямото културно изпитание за Балканите, според автора.

Комунизмът, отбелязва също той, не само не преодолява тези недостатъци, но „създава на Балканите нов политически елит с репресивни модели на поведение“.

В параграфа „Идентичност, култура, политика: Балканите и ЕС“ на първа глава авторът изяснява основните понятия, с които ще работи по темата, показвайки широк поглед към изясняването на понятията и прецизна философска ориентация.

За изясняване разбирането си за идентичността той се позовава на Платон и Аристотел, използва понятието „същото“ и разглежда възгледите на редица съвременни автори, от анализите на които установява значимостта на самоотношението и отношението към другите за разбирането на идентичността (Дисертацията, стр. 69). Той отбелязва също, че на Балканите национализмът се идентифицира с политическо движение „срещу идентичността и традиционната култура на Полуострова“ (Пак там, стр. 71).

Подобен подход за създаване и укрепване на политическа идентичност не може да постигне търсеното единство на националните държави, както посочва дисертантът, цитирайки Меуер (Пак там, стр. 71).

Амир Мустафай приема разбиранята на автори, според които за да се отговори на предизвикателствата за постигането на единство на традиционната култура и съвременните политически движения, се изисква нова парадигма, която „измества познавателния аспект на цялото общество“ (Пак там, стр. 74). Това е несъмнено много важна констатация, която показва отговорността на философията за нейното решаване.

Дисертантът е убеден, че ЕС има „институционалния и политико-икономическия потенциал да възстанови демократичния дух на Балканите“ (Пак там, стр. 74).

В глава 2, наречена „Късно-модерна нормативност и традиционна социална реалност: ЕС и Балканите“ се навлиза в съществената

пролематика по темата. Авторът посочва, че той намира модерната парадигма, “разработвана от Юрген Хабермас и други автори в областта на политическата философия“ за „ комуникативно действие, комуникативна компетентност, взаимно споразумение“ като отговаряща на изискванията на социалните практики за „промяна на предходната традиционна, (до)политическа идентичност на Балканите в нова, модерна политическа идентичност“(Автореферат, стр. 23). Философията на комуникативното действие е изяснявана от автора на фона на общото развитие на европейската философия и по-конкретно като преход от разбирането за разума като инструментален от Хоркхаймер към разбирането на разума от Хабермас като комуникативен.

В глава 3 „Интеркултурни отношения на Балканите в духа на интеграцията в ЕС“ фокусът е към интеркултурните отношения в процеса на интеграция в ЕС. Колегата въвежда тази проблематика през концепцията за признаването, през която се осмисля „пътят на „Аз“-а в търсене на „другия“. За да се постигне „това признаване, трябва да се излезе извън калъпа на всички нелиберални традиции на Балканите от 90-те години с техните етноцентрични, националистически, културоцентрични нюанси, които страдат от концептуални изкривявания на „другия“ и „другостта“ (Автореферат, стр. 31) . За изясняването на този въпрос авторът разглежда схващания на Хегел, Сартр, Левинас, Тейлър, Фрейзър, Хонет.

Съобразявайки се с идеите на тези автори, той „подчертава значението на преосмислянето на либералната традиция – от възгледа за индивидуалните права, характеризиращи се с нетърпимост към културните различия в развитите страни, до необходимостта от политики на признаване, политики на различия и политики на мултикултурализъм“(Пак там, стр. 31).

Разгледани са също и проблемите на малцинствата. Изяснява се значението на термина „малцинства“. Авторът отбелязва, „че макар балканските страни да започват късно да развиват демократични традиции и политики на идентичност, те са иницирали конституционни промени с цел създаване на нормативна база, която да осигурява *включване* на национални, етнически и религиозни представителства в политиките в различни сфери на обществения живот. Последното означава *признаване* и по-голямо присъствие на малцинствата и различните етнорелигиозни култури в народната култура на Балканите“ (Пак там, стр. 32).

За изтъкване на резултатите от процесите на признаване, дисертантът се „позовава на международните доклади за напредъка в тази област, като Доклада за напредъка на Европейската Комисия, на Наблюдателите на човешките права, на Международната група за мониторинг, докладите на Държавния департамент на САЩ за човешките права и други доклади. (Пак там, стр. 33). Той стига до извода, че макар и да има напредък в разработването и приемането на нормативни документи за признаването на другия, „забелязват се несъответствия между нормативната база и фактите за мултикултурното състояние на Балканите и предизвикателствата при прилагането на практика на законодателните разпоредби“ (Пак там, стр. 32).

В глава 4 „Духът на интеграция в ЕС“ се разглеждат проблемите на Европейска идентичност и, както се изразява авторът, прави се опит за дефиниция на духа на Европейския съюз. В първата част от тази глава Европейският съюз се разглежда не само като „политическа реалия“, но и „като модерна наднационална политико-културна парадигма“.

Дисертантът основава анализите си на трудовете на изтъкнати автори от областта на историята и политическите идеи, както и на „изискванията, политиките, помощта и техниките за разширяване на ЕС към Балканите“.

Проблемите за духа на ЕС се анализират като „възможностите и предизвикателствата пред създаването на самосъзнание (културно, национално и религиозно) на Европейския съюз“. Авторът разглежда духа на Европейския съюз като „енергията“ на европейската общност. Той „служи като движеща сила (*agens movens*) на общността“.

(Автореферат, стр.36) .

В Заключение се отбелязва, че дисертантът „има за цел преди всичко да хвърли светлина върху несъответствието между съвременните нормативни изисквания на Европейския съюз и културните, както и политико-социалните факти в страните от Балканския регион“. Същевременно той се стреми да изясни „как балканските страни възприемат факта на мултикултурализъм в рамките на изискванията за административни, политически, правни и икономически промени,...парадигматичните промени в рамките на европейската интеграция“.

За дисертанта „нормите и ценностите на ЕС като лична свобода, човешко достойнство, солидарност, активно гражданско общество, пазарна икономика, демокрация и върховенство на закона се разглеждат като интегративни детерминанти на общата ценностна система между членките на ЕС и страните от Балканите(Авторифират, стр. 38) .

Дисертационият труд на Амир Мустафай е още едно доказателство за ролята на философията при решаването на съвременните социални проблеми. Разбирането на дисертанта, че духът на Европейския съюз осигурява „енергията“ на европейската общност, като „служи като движеща сила (*agens movens*) на общността“ е наистина забележително. Мислен в единство с телесността, икономиката и т.н., духът може да осигури енергетичност като организация на съвместност и постигане на открития, изобретения и проектирания, осигурявайки концентрация на енергиите на общността - затова ги прави многократно по- ефективни,

което за наднационални общности като Европейския съюз е много повече от важно.

За мен разискваната от дисертанта проблематика за характера на социалната организация на Европейския съюз - доколко е „късна модерност“, а не „постмодерност“ е от голямо значение.

Амир Мустафай е наясно, че има автори, за които социалните промени в Европа би трябвало да се мислят като „постмодерни“, но той предпочита да се придържа към разбиранията, че става въпрос за промени в рамките на модерността.

Наистина значението на термина „постмодерност“ не е достатъчно изяснено, то по-скоро носи отрицателни смисли, които сочат за разпад.

Целта на автора - да обедини концептуално наличното културно многообразие на Балканите в единна полититическа организация - едва ли може да стане в смисловата ориентация на модернизма. Културните различия са времеви образования. Модернизмът се стреми към пространствени единства.

Обединението на различията в културите, зачитането на „другия“ и признаването му, за което настоява дисертантът, не може да се постигне в пространството и телесността, макар че задължително следва да се съобразява с тях. Няма как да се разпознае „другият“ в неговата реалност, ако „азът“ не е в състояние да се „одругости“ като „другия“. Тази трансформация не е нито пространствена, нито телесна. Тя се постига духовно, чрез развитие и умножествяване на „аза“ в субектирането на времеенето на „другия“.

Разбирам, че не е възможно в дисертация като тази да се разискват всички повдигнати проблеми с подробности. Приемам, че именно с това си изследване дисертантът доринася за очертаването на проблемите, които се появяват, когато се опитваме да мислим политическата организация на Европейския съюз в смислите на модерността. Той сам говори за

„изместване на познавателния аспект на цялото общество“, което предполага основни промени в разбиранията за научност. Философията е успяла да постигне значителни резултати в това отношение. Още Хегел обосновава “ново понятие за научна трактовка“ (Науката логика, Част първа, 1966 г., стр. 14), която през откриването на реалността на времето от Бергсон, процесуалната философия и теология на Уайтхед и субектната философия намира в значителна степен своята определениост. Европейският съюз /разбира се, не само той, но преди всичко именно той/ като нова политическа организация, която се аргументира над националните ограничения, няма как да определя собствената си специфика освен чрез смислите на „след модерността“, да ги разработва и развива. Това е жизнено важна задача за Европейския съюз, защото той не може да се легитимира в смислите на модерността. Социалните отношения в модерността изначално са обвързани с националност, противопоставяне и борба за надмощие. Той се ръководи от илюзията, че проблемите между хората се решават успешно със завладяване и изключване в пространството и телесността. Обстоятелството, че ЕС се отказва от: решаването на социални проблеми с териториални претексти – отнемане и обсебване на територии; решаването на социалните проблеми чрез принуда със сила и отнемането на човешки живот - войни; разбирането на сакралното като минало, която предопределя настоящето и бъдещето, показват, че той изначално е следмодерно политическо образувание, което има съзнанието, че социалните проблеми се решават успешно в субектирането на времето. Трябва да се има предвид също, че следмодерните социални организации произтичат от модерните и следва да притежават техните предимства, както и средствата и възможностите да се противопоставят на предизвикателствата им.

Дисертационният труд на колегата Мустафай несъмнено спомага за изясняването на тази проблематика.

Изследването на Амир Мустафай „Късно-модерната нормативност и традиционната социална действителност: интеркултурните отношения на Балканите и духът на интеграцията в ЕС“ отговаря на изискванията на Закона за развитие на академичния състав в Р. България и Правилника на Софийския университет "Св. Климен Охридски" за получаването на образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.3. философия (философия с преподаване на английски език). Призовавам членовете на почитаемото жури да гласуват единодушно за присъждането на Амир Мустафай на образователната и научна степен „доктор“.

София,

28. 07. 2017 г.

проф. д.ф.н Александър Адонов